

Religia jako przeciwwaga dla świadomości masowej a polityka antyreligijna władz radzieckich na Ukrainie

Słowa kluczowe: religia, polityka antyreligijna, świadomość masowa

Wprowadzenie

Termin religia pochodzi od łacińskiego słowa „religio”, co oznacza związek, i używany jest w odniesieniu do relacji pomiędzy Bogiem i człowiekiem. Religia jest zjawiskiem indywidualnym, ponieważ społeczeństwo religijne nie jest po prostu grupą osób podobnie myślących czy tłumem, lecz grupą jednostek, które posiadają konkretny wspólny interes. Tolstoj przedstawia definicję religii jako „ustalonego przez człowieka stosunku jednostki do nieskończonego świata”¹. A moralność jako „reguły życia, wynikające z tego stosunku”². Według Junga celem religii jest związek człowieka z Bogiem. Z tego podstawowego faktu wywodzi się moralność³.

1 L. Tolstoj, *Religia i nrawstvennost*, <http://www.litmir.net/br/?b=27678>, dostęp: 27 lipca 2014.

2 Tamże.

3 C.G. Jung, *Synchronichnost*, Kyiv 1997, s. 181.

Zasadniczym aspektem religii jest wiara, ponieważ religia jako przyzwyczajenie nie daje podstaw dla moralności, a jest rodzajem zjawiska społecznego. Zdaniem Junga „podstawą wolności i samodzielności jednostki nie są zasady etyczne czy przekonania, a świadomość empiryczna związku między człowiekiem i siłą wyższą, która działa jako przeciwwaga do „świata” i jego „rozumu”⁴. Związek, który powstaje pomiędzy Bogiem i człowiekiem, jest indywidualny. Człowiek moralny posiada sumienie, które jest głosem Bożym wewnątrz człowieka i ten głos nie pozwala mu popełniać czynów niemoralnych. Kiedy nie ma Boga, to człowiek zostaje sam i szuka usprawiedliwienia dla swoich czynów w działaniu innych osób. Człowiek ocenia swoje czyny, uwzględniając zachowania innych ludzi. W ten sposób tworzy świadomość masową zgodnie z zasadą „mogę robić to, co robią inni” oraz „jeśli państwo pozwala, to można”. Bóg jest wewnętrzną siłą wyższą, i w przypadku kiedy ta siła zostaje zniszczona, władzę przyjmuje zewnętrzna siła wyższa, czyli państwo. Carl Gustaw Jung broni tezy, iż religia jest przeciwwagą dla świadomości masowej⁵.

Według Tołstoja religię możemy rozpatrywać w trzech znaczeniach w zależności od tego, jaką postawę człowiek wobec niej przyjmuje.

W pierwszym znaczeniu religia jest prawdziwym objawieniem, które Bóg dał ludziom i poszanowanie przez nich Boga; w drugim – religia to zbiór przesądów i poszanowanie Boga związane z przesądami; w trzecim – religia to zbiór przepisów i ustaw stworzonych przez mądrych ludzi, niezbędny dla zaspokojenia potrzeb tłumu, powstrzymywania ich pasji oraz dla możliwości kontrolowania ich. Zgodnie z pierwszym znaczeniem działają ludzie religijni, drugim – ludzie niewierzący, a trzecim osoby obojętne wobec religii, które uważają, że religia jest przydatnym narzędziem dla państwa⁶.

Można wnioskować, że w ciągu swej długiej historii, religia zajmowała względem władzy jedną z trzech pozycji: religia razem z władzą (państwem), religia przeciwko państwu i *vice versa*, oraz religia jako władza w państwie. Z punktu widzenia relacji religii z władzą, religia była czynnikiem wspierającym politykę państwową. W takiej sytuacji nie ma żadnej walki między państwem a religią, decyzje władzy uzgodnione są ze stanowiskiem religii. Religia jako władza nie przewiduje żadnego

4 Tamże, s. 181.

5 Tamże, s. 182.

6 L. Tolstoj, *Religia i nraustvennost...*, dz. cyt.

podziału kompetencji i wpływów, ponieważ religia jest władzą najwyższą w państwie. Przykładem takich relacji są kraje muzułmańskie, gdzie decydującą rolę odgrywają reguły Koranu. W przypadku relacji państwo przeciwko religii i *vice versa*, celem polityki państwowej jest eliminacja religii z porządku społecznego. Relacje państwa przeciwko religii, są w szczególności charakterystyczne dla mocarstw totalitarnych i autorytarnych. Wynika to z tego, że państwo totalitarne pragnie mieć całkowitą kontrolę nad ludźmi i ich świadomością w celu realizacji swojej polityki. W takim państwie nie ma religii, a wynikiem tego jest brak podstaw moralnych.

Zdaniem Hegla religia jest podstawą moralności państwa. Z tego wynika wniosek, że jeśli kraj jest przeciwko religii, to jego mieszkańcy nie potrzebują podstaw moralnych w życiu. Jeśli moralność jako taka jest wykluczona przez władzę, to jakakolwiek polityka antymoralna nie będzie krytykowana, a społeczeństwo będzie wykonywać niemoralne decyzje podjęte przez władzę. W takim państwie wyeliminowany jest indywidualizm, karane są czyny moralne lub niewykonanie czynów niemoralnych, społeczeństwo natomiast musi godzić się na politykę państwa. Takim państwem był Związek Radziecki w XX wieku. Państwo totalitarne walczyło z religią, ponieważ dążyło do stworzenia człowieka tłumu. Problem ten jest wyraźnie przedstawiany w pracach wybitnego psychologa Carla Gustawa Junga⁷.

Religia i świadomość masowa

Carl Gustaw Jung uważał że „w celu zwolnienia fikcji jedynie legalnej władzy (innymi słowy – samowoli przywódców manipulujących państwem) z dowolnych korzystnych ograniczeń, wszystkie realizujące ten cel ruchy społeczno-polityczne pragną zniszczyć religię. Aby przekształcić jednostkę w funkcjonalną część państwa, koniecznym jest pozbawienie tej jednostki jakiegokolwiek innego uzależnienia lub uwarunkowania. A religia jest zależnością i poświęceniem się rzeczom irracjonalnym, przywiązanym do indywidualnych postaw psychologicznych”⁸. Religia jest

7 C.G. Jung, *Synchroniczność...*, dz. cyt., s. 182.

8 Tamże, s. 189.

przeciwwagą dla świadomości masowej. Świadomość człowieka tłumu polega na tym, że człowiek nie analizuje indywidualnie swojego działania, to znaczy nie ocenia swojego czynu ze względu na moralność, ale ocenia ten czyn ze względu na ilość osób akceptujących jego jako „dobry”. Dla człowieka tłumu nie ma żadnej siły wyższej ponad państwo, i człowiek wierzy dobrymi są dozwolone przez państwo czyny. Człowiek religijny ma inną skalę wartości, na szczycie której znajduje się moralność – wewnętrzna indywidualna analiza czynu. Człowiek religijny powołuje się na irracjonalne fakty oraz przestrzega ich. Jak pisał Jung, „religia daje człowiekowi wsparcie, daje prawo jednostce oceniać i swobodnie decydować o swoim działaniu. Jednostka nie posiadająca wsparcia ze strony Boga nie jest w stanie oprzeć się psychologicznej i moralnej sile świata tylko na podstawie własnej opinii”⁹. W XX wieku, kiedy polityka władz radzieckich na Ukrainie była skierowana na zniszczenie religii, bardzo istotnym czynnikiem przetrwania ludzi oraz zachowania religii była wiara w Boga i wiara w jego pomoc. Człowiek nie wykonywał niemoralnych wymogów państwa nie przez własną niechęć, ale przez wiarę i strach przed Bogiem.

Państwo totalitarne tworzyło człowieka z inną skalą wartości z państwem na szczycie. Takie państwo niszczy jednostkę, pozbawia ją prawa do myślenia, samodzielnego działania, oceniania zachowań i opierania się woli państwa. Jak słusznie zauważa Jung, że dyktatura niszczy moralność jednostki poprzez panowanie nad jej rozumem i przez zastępowanie Boga jednostce. Znany psycholog określa dyktaturę socjalistyczną jako rodzaj religii, a „niewolnictwo państwowe – nabożeństwem”¹⁰. Dla swojego istnienia państwo totalitarne potrzebuje pewnego poziomu strachu społeczeństwa, a religia przewiduje bojaźń przed Bogiem. Eliminacja bojaźni Bożej prowadzi do powstania strachu przed absolutem władzy, co swoją drogą wiedzie do działań antymoralnych nakazanych przez państwo.

Zniszczenie religii jako podstawy moralności państwa prowadzi do destrukcji metafizycznych fundamentów egzystencji jednostki. Dla państwa totalitarnego zasadniczym jest ślepy ruch tłumu i przedstawienie nieprawdziwej informacji w celu kontrolowania. Możliwość wyboru moralnego jest wyeliminowana z porządku państwowego poprzez masowość myślenia, co jest przeciwne do wyboru jednostki. Sposób

⁹ Tamże, s. 192.

¹⁰ Tamże, s. 194.

zachowania wspólnoty zależy bezpośrednio od moralności każdej jednostki. Religia tworzy indywidualność, a dyktatorzy potrzebują tłumu. W nawiązaniu do tego, warto przytoczyć ocenę tłumu wybitnego psychologa Gustawa Le Bona. W pracy „Psychologia tłumu” Le Bon pisze, że tłum najpierw jest zdolny do bezrefleksyjnego działania, bez oceny jego słuszności. W ten sposób tłum tworzy swoich bogów, którzy są nie rzeczywistą, nieśmiertelną siłą wyższą, ponieważ bogowie stworzone z królów, a tłum nadaje im prawa, które im nie przysługują¹¹. Aby zaspokoić potrzeby państwa totalitarnego konieczne jest działanie, a nie refleksja. Dlatego dla królów arcyważne jest stworzenie tłumu, który będzie bezwzględnie ich wspierać i pomagać w utrzymywaniu siły i władzy w państwie. Zasadniczym dla władz despotycznych, dyktatury, w szczególności radzieckiej, jest tworzenie społeczeństwa jednostek niemyślących. Władze radzieckie potrzebowały od społeczeństwa tylko wytwarzania koniecznych produktów, bez wtrącania się w politykę państwa. Człowiek tłumu nie myśli, a „tłum nie posiada zdolności do wytworzenia sobie własnych poglądów, lecz przyjmuje za swoje te, które zostały mu narzucone”¹². W tłumie odbywa się „zanikanie świadomości swego „ja” u poszczególnych osób i poddanie uczuć i myśli pewnemu kierunkowi”¹³, a kierunek ten jest wybierany przez przywódców państwa. Religia ma własne zasady, których człowiek powinien przestrzegać świadomie oraz kierunek, który przewiduje refleksję i działania.

Religia jest ściśle związana z kulturą oraz tradycjami jednostki. Religia przewiduje różne obrzędy, święta, zasady zachowania w tym czy innym momencie. Elementem kultury, oprócz różnych obrzędów i tradycji, jest także język. Między istnieniem państwa, a jego kulturą, religią i językiem istnieje bezpośredni związek logiczny – kiedy znika pierwsze, to nie możliwym staje się istnienie drugiego. Dążenie władz radzieckich do zniszczenia religii, kultury i języka na Ukrainie w XX wieku zachowywało bezpośredni związek z próbą unicestwienia Ukrainy jako państwa w sensie politycznym, geograficznym i egzystencjalnym. Przez pojęcie istnienia egzystencjalnego rozumiana jest świadomości istnienia Ukrainy jako państwa niezależnie od warunków politycznych i geograficznych. To

11 G. Le Bon, *Psychologia tłumu*, <http://www.aniolkicharliego.republika.pl/psychologia-liber.html>, dostęp: 27 lipca 2014.

12 Tamże.

13 Tamże.

znaczy, że państwo istnieje niezależnie od tego, czy znajduje się na mapie politycznej świata.

W dobie władz radzieckich Ukraina była częścią Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (dalej – ZSRR), co oznaczało zależność polityczną oraz geograficzną, ale nie zależnie od tych niesprzyjających warunków Ukraina zawsze była niezależna egzystencjalnie, to znaczy samodzielna w religii, kulturze i języku. Stworzenie człowieka tłumy przewidywało upadek kultury i obojętność w stosunku do wartości narodowych i tradycji. Zdaniem Le Bona jednostka, która staje się częścią tłumy ma niższy stopień rozwoju kulturowego, kieruje się instynktami, jest spontaniczna i bardziej zdolna do popełnienia okrucieństw. Człowiek tłumy działa pod wpływem słów i obrazów, które nie są w żaden sposób analizowane i często czyny tej jednostki są niekorzystne dla niej samej. Można powiedzieć, że „pozytywny egoizm” – konieczny każdemu, zostaje wyłączony. Le Bon porównuje jednostkę w tłumie do ziarenek piasku „którym wiatr miota (według własnego kaprysu)”¹⁴. Takim wiatrem była władza radziecka, a wpływem słów i obrazów była rozpowszechniona propaganda.

W celu realizacji swojej polityki władza radziecka potrzebowała jednostki, która nie myśli w kategoriach dobra i zła, moralności i niemoralności czynu. Człowiek religijny nie posiada świadomości masowej, a świadomość indywidualną. Człowiek tłumy nie analizuje zalecenia państwa, ale ślepo je wykonuje. Państwo dyktatorskie niszczy metafizyczną podstawę człowieka, ważną rolę odgrywa w takim państwie kolektywizm. W państwie demokratycznym wartość grupy zależy od moralnego, indywidualnego stanu poszczególnych jednostek.

Istnieje zasadnicza różnica w postrzeganiu człowieka tłumy i człowieka religijnego, ponieważ dla człowieka tłumy miarą myślenia (czy raczej jego nieobecność) i działania jest wymóg państwa. Człowiek religijny za swoją drogę uznaje siłę najwyższą Boga stojącego nad jednostką i nad państwem, które jest podporządkowane władzy Boga. W przypadku sprzeczności między państwem i Bogiem, decydującą rolę odgrywa Bóg¹⁵. W religii nie ma tłumy, czy kolektywizmu, który był specyficznym określeniem dla tłumy w Związku Radzieckim.

Działanie państwa totalitarnego podobne jest do fanatyzmu religijnego (przez wiarę kolektywną). Jung odróżnia takie zjawisko społeczne jak

¹⁴ Tamże.

¹⁵ C.G. Jung, *Synchroniczność...*, dz. cyt., s. 195.

fanatyzm religijny od religii, ponieważ kolektywna wiara podobnie jak ateizm skutkuje stworzeniem człowieka tłumem¹⁶. Walka z religią była nie tylko działaniem, ale uzasadnioną ustawodawczo polityką państwową. Przykładem takiej polityki jest działalność władz radzieckich w XX wieku na Ukrainie (w tych czasach – Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej – dalej USRR).

Casus Ukrainy

Jednym z pierwszych aktów ustawodawczych wydanych przez władze radzieckie (Rady Komisarzy Ludowych RFSRR) przeciwko cerkwi był Dekret o oddzieleniu cerkwi od państwa oraz szkoły od cerkwi z dnia 20 stycznia 1918¹⁷. Według tego Dekretu cerkiew została oddzielona od państwa, ponieważ zgodnie z polityką radziecką państwo miało być instytucją niezależną od cerkwi, chociaż w gruncie rzeczy głównym celem było zniszczenie religii jako postawy tożsamości i indywidualizmu. Wraz z Dekretem został wprowadzony zakaz nauczania religii i etyki chrześcijańskiej, ponieważ takie lekcje były jedną z podstaw rozwijania moralności u dzieci. Państwo radzieckie było przeciwne moralności, a religia ma bezpośredni związek z zachowaniem moralnym. Eliminacja jednego powoduje zniszczenie drugiego elementu. Dekret pozwalał obywatelom wyznawać wybraną przez nich religię lub nie wyznawać żadnej, chociaż faktycznie jakiegokolwiek obrzędy religijne (rytuały) na przykład wesele, chrzest, pogrzeb były zakazane. Rozszerzenie praw w Dekrecie w rzeczywistości stało się całkowitym zakazem religii w państwie. W Związku Radzieckim formalnie dozwolona była każda religia, zostały poszerzone prawa niewyznających żadnej religii według reguły „wszyscy są równi”, jednak nie było to zgodne z rzeczywistością. Zgodnie ze słynnym paradoksem Poppera wolność w rozumieniu braku jakiegokolwiek kontroli ograniczającej prowadzi do istotnego ograniczenia¹⁸. Innymi słowy: brak ograniczeń jest największym ograniczeniem. Ludzie mogą wyznawać

¹⁶ Tamże, s. 184.

¹⁷ *Dekret u sprawi viddilennia cerkvy vid dergavy i shkoly vid cerkvy*, <http://drevo-info.ru/articles/15402.html>, dostęp: 27 lipca 2014.

¹⁸ C. Popper, *Otkrytoe obshhestvo i ego vragi*, Moskva 1992.

jakąkolwiek religię albo niewyznawać żadnej (na przykład ateizm), a to będzie bezpośrednią przeszkodą dla przyjmowania jednego światopoglądu chrześcijaństwa, szczególnie w sytuacji, kiedy ateizm jest wspierany przez państwo. Platon, na długo przed Popperem mówił, że nadmierna swoboda tworzy dla państwa i dla jednostki nadmierne niewolnictwo¹⁹. Zezwolenie „na wszystko” stało się siłą rzeczy zakazem religii i wsparciem ateizmu. Działalność antyreligijna, ateistyczna była popierana przez władzę, w tym czasie każda aktywność związana z religią była karana.

Można wymienić następujące zasadnicze przepisy Dekretu: oddzielenie cerkwi od państwa i oddzielenie szkoły od cerkwi; prawo wyznawania wybranej religii lub nie wyznawania żadnej; zakaz obrzędów religijnych; pozbawienie prawa posiadania własności przez cerkwie, kościoły i organizacje religijne; zadeklarowanie budynków i przedmiotów dla celów religijnych jako majątek narodowy. Analizując Dekret możemy dojść do wniosku, że zasadniczym celem tego aktu było wyeliminowanie religii z porządku państwowego i życia społecznego w celu stworzenia „człowieka tłumy” oraz postawienia państwa w obliczu głównej i najwyższej instancji decydującej o tym, co jest dobre dla społeczeństwa i jakie działania powinny być podejmowane przez jednostkę jako część integralną tłumy. Dekret nie był jedynym aktem prawnym dotyczącym *de facto* zakazu religii. W 1919 r. przez Rosyjską Komunistyczną Partię (bolszewiki) (dalej – RKP(b) podjęto decyzję o walce z religią oraz stworzenie komitetów antyreligijnych.

Polityka antyreligijna miała znaczny wpływ na obywateli, ale religia na Ukrainie była szczególnie chroniona przez społeczeństwo. Badacz z czasów władzy radzieckiej T. Snajder w swojej pracy dotyczącej tych czasów zauważa, że na Ukrainie społeczności wiejskie były bardzo religijne i niepodatne na wpływ ateizmu. Osoby, na które wpływał oficjalny ateizm wyjeżdżały do dużych miast, na przykład do Moskwy. Snajder pisze, że „ludzie na wsi przestrzegali wiary, a wstęp do gospodarstw kolektywnych uważany był za umowę z diabłem”²⁰.

Walka z religią toczyła się również na poziomie konstytucyjnym. Konstytucja RFSRR 1918 r. art. 13 stwierdzała, że w celu zabezpieczenia robotnikom rzeczywistej swobody sumienia cerkiew oddziela się od

19 *Państwo w teorii Platona i Arystotelesa*, <http://www.wos.org.pl/panstwo.html>, dostęp: 27 lipca 2014.

20 T. Snyder, *Krywavi zemli: Europa pomig Hitlerom i Stalinym*, Kyiv 2011, s. 40–41.

państwa i szkoła od cerkwi. Konstytucja przyznawała swobodę propagandy religijnej i antyreligijnej każdemu obywatelowi.

Konstytucja ZSRR 1936 mówi, że „w celu zabezpieczenia obywatelom swobody sumienia cerkiew w ZSRR zostaje oddzielona od państwa i szkoła od cerkwi. Swoboda sprawowania obrzędów religijnych i swoboda antyreligijnej propagandy została przyznana każdemu obywatelowi”²¹. Po wniesieniu poprawek do Konstytucji USRR 1937 r. z artykułu o swobodzie sumienia usunięto prawo do propagandy religijnej, uprawniając wszystkich obywateli tylko do propagandy antyreligijnej.

Zgodnie z Konstytucją ZSRR 1977 r. obywatele mieli zagwarantowaną swobodę wyznania gwarantowała obywatelom swobodę sumienia (prawo do wyznania jakiegokolwiek religii lub nie wyznawania żadnej). Konstytucja z 1936 r. nadawała prawo do propagandy ateistycznej. Cerkwie w ZSRR została oddzielona od państwa i szkoła od cerkwi²².

Przez cały czas swego istnienia państwo radzieckie prowadziło walkę z religią i cerkwią. Antyreligijna działalność w prawodawstwie nie była ograniczona tylko *de jure* poszerzeniem swobody wyznania, ale i działaniem przeciwko cerkwi jako takiej. W 1946 r. przez Narodowy Komisariat Spraw Wewnętrznych na tak zwanym Lwowskim Soborze było likwidowano Ukrainką Cerkiew Grekokatolicka. Ustawodawcze wsparcie dla ateizmu było zawarte w postanowieniu z dnia 22 stycznia 1964 r. o poprawie prac ateistycznych wśród pracowników, którzy znajdują się pod wpływem sekciarstwa religijnego i kolejne postanowienie z dnia 2 stycznia 1964 r. o środkach wspierania edukacji oraz wychowania ateistycznego ludności w republice²³.

Zasadniczymi celami polityki antyreligijnej władz radzieckich była dehumanizacja społeczeństwa, wyłączenie analizy moralnej polityki państwa, stworzenie sytuacji całkowitej zależności jednostki od państwa, przekształcenie jednostki w człowieka tłumu i komórkę państwa, zniszczenie barier moralnych jednostek oraz stworzenie sytuacji strachu wyłącznie przed państwem.

21 *Konstytucja SSSR 1936 r.*, http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/, dostęp: 27 lipca 2014.

22 *Konstytucja ZSRR 1977 r.*, http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/, dostęp: 27 lipca 2014.

23 *Antyreligijna kompania radjanskoj włady 1958–1964*, catholicnews.org.ua/antireligijna-kampaniya-radyanskoj-wladi-u-1958-1964-rr-i-rimo-katolicka-cerkva-v-ukrayini, dostęp: 27 lipca 2014.

Polityka antyreligijna i zakaz obchodzenia obrzędów religijnych spowodował wprowadzenie pojęcia małżeństwa cywilnego i stworzenie organów rejestracji stanu cywilnego. Tradycyjnie zawarcie małżeństwa, na terytorium Ukrainy, było obrzędem religijnym, osoby zawierały małżeństwo przed Bogiem w cerkwi, co było wpisywane do ksiąg cerkiewnych. W wyznaniowej księdze metrykalnej duchowny prowadził rejestrację chrztów, ślubów. Nie było żadnej rejestracji państwowej, a ślub był ważny tylko ten, zawarty w cerkwi przed Bogiem. Z powodu zakazu obchodzenia obrzędów religijnych zawarcie ślubu w cerkwi *de jure* było nieważne, a *de facto* było karane. Taka sama sytuacja była z chrztem.

W celu przeniesienia danych obrzędów do sfery państwowej, została wprowadzona państwowa rejestracja ślubów, narodzin i zgonów. Dekrety z dnia 20 lutego 1919 r.: o organizacji urzędu rejestracji (wpisu) aktów stanu cywilnego; o ślubie cywilnym i wprowadzeniu ksiąg stanu cywilnego; o rozwodach²⁴.

Polityka antyreligijna miała znaczny wpływ na wychowanie dzieci. Władze radzieckie stworzyły tak zwane „10 zapowiedzi” dla dziecięcych organizacji komunistycznych. Dzieci miały walczyć z religią w domu, w szkole, organizować grupy niewierzących i po zakończeniu szkoły wstąpić do Związku Niewierzących. Uczniowie mieli za zadanie rozpowszechnianie literatury antyreligijnej, organizowanie w szkołach różnych akcji antyreligijnych (anty-Wielkanoc, anty-Boże Narodzenie)²⁵. Dochodziło do sytuacji, w których znieważenie Boga było normalnym zjawiskiem, uczniowie wychowywali się w środowisku nieistnienia moralności i barier wewnętrznych. Sytuację tą można porównać z wychowywaniem janczarów – wojsk Imperium Osmańskiego. Janczary były to porwane chrześcijańskie dzieci wychowywane w środowisku religii i tradycji muzułmańskiej tak, aby zapomniały o swoim pochodzeniu, religii i tradycji²⁶. Le Bon słusznie zaznacza, że „w tłumie zanika świadomość własnej odrębności, uczucia i myśli wszystkich jednostek mają jeden tylko kierunek. Powstaje jakby zbiorowa dusza; chociaż jej istnienie jest bez wątpienia bardzo krótkie, to jednak posiada ona cechy nadzwyczaj wyraźne”²⁷.

²⁴ *Zbiór Ustaw URSR*, Moskwa 1919, nr 12, s. 143–145.

²⁵ I. Gridina, *Metamorfozy antireligijnoi propagandy radjanskoj vladi v Ukraini pid chas drugoi svitovoi vijny* „Nauka. Religia. Suspilstvo” 2010, nr 4, s. 78.

²⁶ *Janczary*, <http://histua.com/slovník/ya/yanichari>, dostęp: 27 lipca 2014.

²⁷ G. Le Bon, *Psychologia tłumy...*, dz. cyt.

Zakończenie

Polityka antyreligijna miała duży wpływ na społeczeństwo, ale ludzie przetrwali te trudne dla religii czasy. Niezależnie od wymogów państwa, polityki, ustawodawstwa, reguł i kar, wiele osób wierzyło w Boga. Dowodem tego był na przykład spis ludności za 1937 r., który został przeprowadzony w Związku Radzieckim, którego celem było sprawdzenie religijności społeczeństwa. Spośród 30 mln osób niepiśmiennych powyżej 16 roku życia 25 mln zadeklarowało się jako wierzących, a z 68,5 mln piśmiennych ponad 30 mln określiło siebie wierzącymi²⁸. Dążenia władz radzieckich do zniszczenia religii nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, ponieważ ludzie słuchający propagandy antyreligijnej, mimo wszystko cały czas pamiętali o swoim wyznaniu, o Bogu i tradycjach, co pomogło im przetrwać te czasy. Wiara w Boga nigdy nie zanikała pod wpływem antyreligijnej propagandy władz radzieckich, ponieważ społeczeństwo posiadało świadomość indywidualną. I chociaż przez długi czas prowadzenia polityki antyreligijnej przez władze radzieckie wiele osób zginęło za wiarę, a część obywateli przeszła na stronę pozycji antyreligijnej państwa, religia na Ukrainie przetrwała te czasy i jednostka wbrew wszystkiemu pozostała indywidualnością, a nie człowiekiem tłumem.

Bibliografia

- C.G. Jung, *Sinchroniczność*, Kyiv 1997.
- C. Popper, *Odkrytoe obshchestvo i ego vragi*, Moskwa 1992.
- I. Gridina, *Metamorfozy antireligijnoi propagandy radyanskoj vladi v Ukraini pid chas drugoi svitovoi vijny*, „Nauka. Religia. Suspilstvo” 2010, nr 4.
- J. Shapoval, *Vijna pisla vijny, Ukrainaska Povstanska Armia u borotbi proty totalitarnych regymiv*, Lviv 2004.
- T. Evseeva, *Diyalnist spilki «vojovnichih bezvirnikiv» Ukrainy pid chas sucilnoi kolektivizacii 1929–1933 r.*, „Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky” 2004, nr 11.
- T. Snyder, *Kryvavi zemli: Europa pomig Hitlerom i Stalinym*, Kyiv 2011.
- Zbiór Ustaw URSR*, Moskwa 1919, nr 12.

28 I. Gridina, *Metamorfozy antireligijnoi...*, dz. cyt., s. 76.

Źródła internetowe

- Antyreligijna kompania radianskoj włady 1958–1964*, catholicnews.org.ua/antireligijna-kampaniya-radyanskoyi-vladi-u-1958-1964-rr-i-rimo-katolicka-cerkva-v-ukrayini, dostęp: 27 lipca 2014.
- Dekret u spravi viddilennia cerkvy vid dergavy i shkoly vid cerkvy*, <http://drevo-info.ru/articles/15402.html>, dostęp: 27 lipca 2014.
- G. Le Bon, *Psychologia tłumy*, <http://www.aniolkicharliego.republika.pl/psychologialiber.html>, dostęp: 27 lipca 2014.
- Janychary*, <http://histua.com/slovník/ya/yanichari>, dostęp: 27 lipca 2014.
- Konstytucja SSSR 1936 r.*, http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/, dostęp: 27 lipca 2014.
- Konstytucja SSSR 1977 r.*, http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/, dostęp: 27 lipca 2014.
- Konstytucja URSSR 1937 r.*, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/001_001, dostęp: 27 lipca 2014.
- L. Tolstoj, *Religia i nrawstvennost*, <http://www.litmir.net/br/?b=27678>, dostęp: 27 lipca 2014.
- Państwo w teorii Platona i Arystotelesa*, <http://www.wos.org.pl/panstwo.html>, dostęp: 27 lipca 2014.

ABSTRACT

KHRYSTYNA POTAPENKO

Religion as a counterweight to the crowd consciousness and anti-religious policy of the Soviet authorities in Ukraine

The article analyzes impact of religion on the development of individualism (individual, reflective, autonomous conscious of individuals) as a barrier to totalitarian and collectivist state claims. With reference to the work of Carl Gustav Jung on the relationship between religion and the state, defended the thesis that religion is a counterweight to the mass consciousness excluding individualism. The state desiring to subdue the unit will seek to eliminate religion from the state order, because in this way can create a “man of the crowd” that allows to be guided by the state and becomes a “cell of the state.” An example of this type of policy, analyzes in detail in the article, is the policy of forming “man of the crowd” via the anti-religious legislation through the Soviet authorities in Ukraine in the twentieth century. This

hostility toward religion of the totalitarian state resulted from the fact that religion is independent system of beliefs providing guidance for morally right action and providing sanctions for non-performance.